

ՄԻՋԱԴԵՊԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ ԵՎ ԱՆԿԱԽ ՅԵՏԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՑԿԱՑՈՒՄԸ

Խոշտանգումները և դաժան վերաբերմունքը կանխարգելու Նպատակով ռիսկային գործոնների քննարկում

«Այն դեպքում, երբ տեղի ունեցած դեպքերի վերաբերյալ տեղեկություններին, ամբողջովին կամ մեծ մասով, տիրապետում են բացարձակորեն իշխանությունները, ինչպես, օրինակ, վերահսկողության ներքո գտնվող ապատարկված անձանց դեպքում, ապաստարանային ժամանակ տեղի ունեցած վնասվածքների և մահվան առնչությամբ փաստացի կանխավարկած: Իրականում, փաստելու պարտականությունը [նման դեպքերում] կարող է իշխանություններից պահանջել բավարար և համոզիչ բացատրություն տրամադրել:»

(Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան)¹

1. ՆԵՐԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲՈՎԱՆՂԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ազատագրված վայրերում անձանց մահվան կամ լուրջ վնասվածքների, անհետացման, ինչպես նաև կալանավորվածի կողմից խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի այլ ձևերի մեղադրանքների դեպքերը, կամ կալանավորվածին խոշտանգման երևթարկելու նշանները, կարող են ամփոփվել որպես «**լուրջ միջադեպեր**»,² որոնց պատճառները կարող են շատ տարբեր լինել: Մինչ այս տեղեկատվական թերթիկով շեշտը դրվում է բանտերի վրա, այստեղ տրվող ուղղության որոշ դրույթներ կարելի են հավասարապես ազատագրված այլ վայրերում լուրջ միջադեպեր դիտարկող մոնիթորինգային մարմինների կողմից կիրառվել, ինչպիսիք են ոստիկանության նախնական կալանքի և ներգաղթողներին պահելու վայրերը:

Բանտարկյալը կարող է մահանալ այսպես կոչված «բնական մահից», ինչպիսին հիվանդությունն է կամ մահը: Նաև, կարող է մահանալ կամ լրջորեն վնասվել ինքնասպանության պատճառով կամ ինքնասպանություն գործելու փորձից, բանտերի անձնակազմի կողմից բռնության գործադրման պատճառով, ներառյալ խոշտանգումները, սեքսուալ բռնության բռնությունից, ներառյալ բռնաբարությունը, բանտարկյալների միջև բռնությունից, բանտերի անձնակազմի

ուժի օրինական կամ չպահանջված օգտագործման պատճառով, ինքնավնասման, բժշկական անհամապատասխան խնամքի, դեղամիջոցների գերօգտագործումից, կամ սպորտի կամ աշխատանքի ժամանակ տեղի ունեցած պատահարներից: Ազատագրված վայրում տեղի ունեցած մահը կամ լուրջ վնասվածքը այսպիսով կարող են առաջանալ պատահարների հետևանքով, ինչի համար ոչ ոք պատասխանատվություն չի կրում, կամ, մյուս կողմից, այն կարող է պատահել անփութության կամ խնամքի պակասի պատճառով, կամ էլ կարող է ուղղակիորեն պատճառվել մեկ այլ անձի կողմից, ներառյալ բանտի անձնակազմը:

Բոլոր այս լուրջ պատահարները կարող են հանդիսանալ **մարդու հիմնարար իրավունքներից** մեկի կամ մի քանիսի խախտումը, մասնավորապես կյանքի իրավունքը և խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի այլ ձևերը, ինչպես նաև կամայականորեն չկալանավորվելու իրավունքը: Այդ պատճառով, պետությունը պարտավոր է հաշվետու լինել լուրաբանչյուր կալանավորի մահվան, վնասվածքի կամ անհետացման դեպքի համար, անկախ նրանից, թե ինչպես է դա տեղի ունեցել:

Չեղարկելով, միջազգային չափանիշների համաձայն, պահանջվում է, որպեսզի ազատագրված վայրում տեղի ունեցած յուրաքանչյուր լուրջ միջադեպի արդյունքում իրականացվեն մի շարք միջոցառումներ, նպատակ ունենալով հստակեցնել փաստերը և, հնարավորության դեպքում, կրած վնասի նկատմամբ պարզել պետության և/կամ առանձին անհատների պատասխանատվության աստիճանը, ապագայում նման պատահարները հնարավորինս բացառելու նպատակով:

«Խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կանխարգելման նկատմամբ վստահությունը նվազում է ամեն անգամ, երբ պաշտոնյաները, որոնք պետք է հաշվետու լինեն նման դեպքերի համար, պատասխանատվության չեն ենթարկվում: Այն դեպքերում, երբ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի մասին տեղեկություններ են ի հայտ գալիս և երբ այդ տեղեկությունները չեն արժանանում արագ և էֆեկտիվ արջագանքի, անձինք, որոնք հակված են ազատագրված անձանց նկատմամբ դրսևորել արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունք, շատ արագ և ոչ առանց հիմքերի, սկսում են մտածել, որ իրենք անձեռնմխելի են:»³

Խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտե

Մասնավորապես, պետական մարմինները յուրաքանչյուր լուրջ պատահարի հանգամանքների և պատճառների առնչությամբ պարտավոր են **անկախ, անաչառ, պատշաճ և արդյունավետ հետաքննություն** իրականացնել, զոհերին և/կամ նրանց ընտանիքներին փոխհատուցում և օգնություն տրամադրել, ներառյալ համապատասխան ֆինանսական փոխհատուցում և բուժօգնություն ու վերականգնում, ինչպես նաև անօրինական սպանություններ կատարած կամ լուրջ մարմնական վնասվածքներ կամ անմարդկային վերաբերմունք պատճառած կամ անձանց անհետացման հետ կապ ունեցող օրինախախտներին հաշվի կանչել:

ՄԱԿ-ի Բանտարկյալների հետ վարվեցողության նվազագույն ստանդարտ վերանայված կանոնների (Նեյլոն Մանդելայի կանոններ)⁴ Կանոն 71-ում բանտարկի տնօրենների վրա հստակ պարտավորություն է դրված զեկուցել ներքևում նշված պատահարների վերաբերյալ դատական կամ այլ իրավասու մարմին, որն անկախ է բանտային ղեկավարությունից և լիազորված է այդ միջադեպերի մասով իրականացնել պատշաճ, անաչառ և արդյունավետ հետաքննություն:

- ազատագրված վայրում տեղի ունեցած յուրաքանչյուր մահ, անհետացում կամ լուրջ վնասվածք,
- յուրաքանչյուր բողոք կամ խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի նշան:

ՄԱԿ-ի Կանոնները բանտարկյալ կանանց հետ վարվեցողության և այլընտրանքային պատժամիջոցների վերաբերյալ (Բանգկոկի կանոնները) լրացուցիչ ուղենիշ են ներառում այն կանանց աջակցություն տրամադրելու համար, ովքեր, ինչպես պարզվել է բժշկական զննման արդյունքում, մինչև կալանավորումը կամ կալանավորման ժամանակ դարձել են բռնության զոհ, ներառյալ սեքսուալ բնույթի ոտնձգությունը,⁵ ինչպես նաև այն կանանց, ովքեր բողոքում են ոտնձգության որևէ ձևերից:⁶

Պետության իշխանությունները ոչ միայն պարտավոր են համաչափ արձագանքել յուրաքանչյուր մահվան, լուրջ վնասվածքի կամ նմանատիպ դեպքից հետո, այլև **դրական պարտավորություն են կրում կանխարգելելու** տարբեր միջոցների օգնությամբ կալանավայրում խուսափելի մահվան կամ վնասվածքի, խոշտանգման կամ դաժան վերաբերմունքի, ինչպես նաև անհետացման դեպքերը:⁷ Պետության կողմից կալանավորման ծառայությունները պայմանագրով մեկ այլ մասնավոր ընկերության հանձնելու դեպքում, այս պարտավորությունները վերաբերում են նաև այդ մասնավոր ընկերություններին:

Մինչ խոշտանգումը և ուժի գործադրմամբ անհետացումը իրավականորեն սահմանված են Մարդու իրավունքների միջազգային կոնվենցիաներում,⁸ դաժան, նվաստացնող կամ անմարդկային վերաբերմունք կամ պատժի այլ ձևերը, լուրջ վնասվածքները կամ կալանավորման վայրերում տեղի ունեցած մահվան դեպքերը չունեն ստանդարտացված սահմանումներ:

Որոշ խմբեր կալանավայրերում ավելի շատ են ենթարկվում խոշտանգումների, դաժան վերաբերմունքի այլ ձևերի և/կամ միջ-բանտային բռնության ռիսկ: Ի թիվս այլոց, դրանք են բանտարկված կանայք, երեխաները, լեսբուհիները, համասեռամոլները, բիսեքսուալները, տրանսգենդեր և ինտերգենդեր խմբերը (LGBTI համայնք), ինչպես նաև փոքրամասնությանը պատկանող և հաշմանդամ բանտարկյալները: Ինքավար բանտային հաստատություններում, որտեղ բանտի հատվածներ (կամ դրանց մի մասը) գտնվում են կալանավորվածների և/կամ նրանցից բաղկացած խմբերի վեհակսողության տակ, բարձր է բանտարկյալների միջև բռնության աստիճանը՝ մասնավորապես խոցելի

անձանց նկատմամբ, ինչը հանգեցնում է լուրջ վնասվածքների, դաժան վերաբերմունքի կամ մահվան:⁹

Սույն տեղեկատվական թերթիկի նպատակն է մոնիթորինգային մարմիններին ուղղություն տալ գնահատում իրականացնելու ընթացքում, թե արդյոք բանտերի վարչակազմը կատարել է այն բոլոր պարտավորությունները, որոնք բխում են լուրջ պատահար ներկայացնող դեպքերից, օրինակ՝ նման դեպքերի ժամանակին նախնական գրանցում և զեկուցում, ապացույցների պահպանում և քննության հետ համագործակցություն: Բացի այդ, ամփոփված են արդյունավետ հետաքննության հիմնական մասերը:

2. ՈՐՈ՞ՆՔ ԵՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ:

Կալանավորված անձանց մահվան կամ լուրջ վնասվածքների, ինչպես նաև խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի տարրեր պարունակող մեղադրանքների դեպքերի արդյունավետ քննություն իրականացնելու պարտավորությունը, **կյանքի իրավունքի** և դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ **խոշտանգումների կանխարգելման** անբաժանելի մասն են կազմում, ինչպես նշված է մարդու իրավունքների միջազգային և տարածաշրջանային պայմանագրերում, ներառյալ Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը:¹⁰

Դեռ ավելին, ՄԱԿ-ի խոշտանգումների դեմ կոնվենցիան և այլ միջազգային գործիքներ հստակ կարգավորումներ են պարունակում այն մասին, որ անդամ պետությունները պարտավոր են **պատշաճ և անկախ քննություն անցկացնել** յուրաքանչյուր բողոքի կամ դեպքի մասով, որ ողջամիտ հիմքեր են պարունակում և թույլ են տալիս կարծել, որ անձը ենթարկվել է խոշտանգումների¹¹ կամ բռնությամբ անհետացման:¹²

Արդյունավետ քննություն անցկացնելու պարտավորությունը երաշխավորելու համար պետք է առկա լինեն որոշակի իրավական և գործնական **նախադրյալներ**: Մասնավորապես.

- Կալանավորված անձինք, ինչպես նաև իրենց ընտանիքի անդամները, պետք է կարողանան անսահմանափակորեն օգտվել բողոքների ներքին և արտաքին անկախ մեխանիզմներից¹³, ինչպես նաև իրավական խորհրդատվությունից:¹⁴
- Բանտերի անձնակազմը, և մասնավորապես այնտեղ աշխատող բուժանձնակազմը, պետք է ուշադիր լինի հնարավոր դաժան վերաբերմունքի նշանների հանդեպ: ¹⁵

- Կալանավայրում խոշտանգումների, անհետացման, մահվան կամ լուրջ վնասվածքների վերաբերյալ բողոքի յուրաքանչյուր դեպք պետք է գրանցվի:¹⁶
- Հայտնաբերված վնասվածքները պետք է հստակորեն փաստագրվեն և պետք է պահպանվեն այլ տեսակի ապացույցները: ¹⁷
- Պետք է պատշաճ տեղեկացնել համապատասխան իրավասու ղեկավարությանը:¹⁸
- Պետք է գործեն երաշխիքներ ճնշամիջոցների դեմ:¹⁹

Կալանավայրերում տեղի ունեցած նման լուրջ պատահարների քննությունը պետք է իրականացվի այնպիսի մարմնի կողմից, որն անկախ է մահվան, վնասվածքների, դաժան վերաբերմունքի կամ անհետացման դեպքերին հավանական մասնակցություն ունեցած ղեկավարությունից: Ավելին, քննությունները պետք է պատշաճ նախաձեռնվեն և իրականացվեն առանց հապաղելու, իսկ իրականացնող մարմինը պետք է ունենա անհրաժեշտ իրավասություններն ու ռեսուրսները արդյունավետ քննություն իրականացնելու և յուրաքանչյուր դեպքը մանրակրկիտորեն քննելու համար: Եվ վերջում, զոհերը պետք է իրավունք ունենան ներգրավված լինելու հետաքննության ընթացքին: ²⁰

- ԶԻՄԱԿԱՆ ԶՂՈՒՄՆԵՐ
- Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր, ՅՈՒՆԿԵՍԻ 2 (2) և (3), 6 (1), 7, 9 և 10 (1)
- ՄԱԿ-ի Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի դեմ կոնվենցիա, ՅՈՒՎԱԾՆԵՐ 1, 4, 12, 13 և 16
- Բռնությամբ անհետացած բոլոր անձանց պաշտպանության մասին միջազգային կոնվենցիա, ՅՈՒՎԱԾՆԵՐ 2, 3 և 12
- ՄԱԿ-ի Մահապատիժների արտա-իրավական, կամայական և ամփոփիչ մահապատիժների արդյունավետ կանխարգելման և հետաննման մասին սկզբունքներ
- ՄԱԿ-ի Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի մասով արդյունավետ քննության իրականացման և փաստաթղթավորման մասին ձեռնարկ (Ստամբուլյան արձանագրություն)
- Բանտարկյալների հետ վարվեցողության ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ վերանայված կանոններ (Լեյսոն Մանդելայի կանոններ), Կանոններ 7-8, 30-31, 34, 54, 56-57, 68-69, 71-72
- Ազատագրված կանանց նկատմամբ վերաբերմունքի և կանանց նկատմամբ այլընտրանքային պատժամիջոցների վերաբերյալ ՄԱԿ-ի կանոններ (Բանգկոկի կանոնները), Կանոններ 6-7, 25
- Ազատությունից զրկված անչափահասների պաշտպանության
- ՄԱԿ-ի կանոններ (ՅՈՒՎԱՆԱՅԻ կանոններ), պարբ. 20-22, 24, 50, 56-57, 75-78
- ՄԱԿ-ի Զնարավոր անօրինական մահվան հետաքննության մասին Մինեսոտայի վերանայված արձանագրություն
- Խոշտանգումները կանխարգելելու և պատժելու միջ-ամերիկյան կոնվենցիա, ՅՈՒՎԱԾ 8
- Աֆրիկայում ձերբակալության, ոստիկանության արգելանքի տակ պահելու և միջազգային կալանքի պայմանների մասին ուղեցույց (Լուանդայի ուղեցույց), մաս V
- Ամերիկյան մայրցամաքում ազատությունից զրկված անձանց պաշտպանելու մասին սկզբունքները և լավագույն պրակտիկան, Սկզբունք XXIII
- Աֆրիկայում խոշտանգումների, դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի արգելման կամ կանխարգելման կամ պատժի մասին ուղեցույց (Ռոբեն այլընդի ուղեցույց),²¹ դրոյթներ 18-19, 49-50
- Եվրախորհրդի նախարարների կոմիտեի ուղեցույցը մարդու իրավունքների լուրջ խախտումների համար անպատժելիության վերացման մասին
- Խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտե, Անպատժելիության դեմ պայքար, 14րդ Ընդհանուր հաշվետվություն, 2004թ.; և դաժան վերաբերմունքի վերաբերյալ բժշկական վկայությունների փաստաթղթավորում և զեկուցում, 23-րդ Ընդհանուր հաշվետվություն, 2013թ.

3. ՌԻՍԿԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐ ԵՎ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐ ՄԱՋԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱԶԱՏԱԶՐԿՄԱՆ ՎԱՅՐԵՐՈՒՄ

«Ազատագրված վայրերում մահացություն» եզրույթը վերաբերում է (նվազագույնը)²² հետևյալին. ազատությունից զրկված որևէ անձի մահվան դեպք, լինի դա բանտային հաստատությունում, նախաքննության կամ ներգաղթողների պահման վայրում, կամ, ոստիկանական համակարգի ձերբակալված անձանց պահման վայրերում, բանտային հիվանդանոցում կամ ազատագրված մեկ այլ վայրում; կամ նման վայր տեղափոխման ճանապարհին կամ էլ ընթացքում; ազատագրված անձի մահը չհաջողված փախուստի ժամանակ; մինչև

մահը ազատությունից զրկված որևէ անձի քաղաքացիական հիվանդանոց տեղափոխելու ժամանակ մահը; կամ այն անձի մահը, որն իր մահից փոքր ինչ առաջ ազատ էր արձակվել:²³

Ազատագրված վայրերում մահացության պատճառները կարող են բազմաատեսակ լինել, և մահվան շատ դեպքերում կարող է պետության կամ որևէ անհատի մասնակցության պատասխանատվություն ընդհանրապես չլինել: Այնուամենայնիվ, ազատագրված վայրերում մահվան բոլոր դեպքերը **պետք է գրանցվեն և զեկուցվեն** իրավասու իշխանություններին,²⁴ ներառյալ այն դեպքերը, որոնք պատահել են բնական պատճառներով կամ ինքնասպանության արդյունքում:²⁵

Կարևոր է բացահայտել անփութության կամ բացթողումների արդյունք հանդիսացող մահվան դեպքերը դաժան վերաբերմունքի կամ մեկ այլ հանցագործությունը քողարկելու կանխարգելման նպատակով, հասկանալու համար, թե արդյո՞ք հնարավոր կլինե՞ր խուսափել այդ մահվանից, բացահայտել համակարգային թերացումները և կանխել ապագայում նման իրավիճակների առաջացումը:

Յուրաքանչյուր բանտային հաստատություն պետք է ունենա ընթացակարգ, որով կկարգավորվեն այնտեղ անկհայտ մահվան (երբ կյանքի նշաններ չկան) հայտնաբերման դեպքում ձեռնարկվելիք անհրաժեշտ միջոցները: Նման դեպքերը կարող են ներառել, օրինակ, շտապ օգնություն կանչելու պարտականությունը, մինչև բժշկի ժամանումը դժբախտ պատահարի գոհի կողքին լինելը կամ վերակենդանացման փորձերի նախաձեռնումը: Ավելին, համաձայն Նեյսոն Մանդելայի կանոնների կանոն 7 1-ի դրույթների, պետք է ապահովվի դժբախտ պատահարի գոհին հայտնաբերման խուսուրդ կամ վայրը որպես հանցանքի հնարավոր վայր ապահովելը, յուրաքանչյուր ապացույցի պահպանումը երաշխավորելու համար:

Արևմտյան Ավստրալիայի ուղղիչ ծառայությունների վաչությունում գործում է քաղաքականության համապարփակ հրահանգ, որով կարգավորվում են ազատագրված վայրերում մահվան դեպքում ձեռնարկվելիք միջոցները: Այս հրահանգը ներառում է այն միջոցների ցանկը, որոնք բանտերի անձնակազմին որպես ուղեցույց պետք է ծառայեն ազատագրված վայրերում կալանավորների մահվան դեպքերում իրենց պարտականությունների և անհրաժեշտ քայլերի առումով:²⁶

Գործընթացին ներգրավված անձնակազմի բոլոր անդամների մասնակցությամբ պետք է կազմվի պատահարների մասին հաշվետվություն, և բանտարկյալների անձնական գործերի կառավարման համակարգում (որը կարող է լինել լուրջ պատահարների մատյանի կամ էլեկտրոնային տվյալների բազայի տեսքով) համապատասխան գրառում արվի:²⁷ Մահացած բանտարկյալի վերաբերյալ բոլոր փաստաթղթերը, ներառյալ բժշկական գործերը, ինչպես նաև մնացած պոտենցիալ ապացույցները, ինչպիսիք են տեսանկարահանող սարքերի ձայնագրությունները, պետք է պահպանվեն:²⁸ Կախված տեղական ընթացակարգերից, բանտի վարչակազմը պետք է նաև բանտային համակարգի համապատասխան մարմիններին տեղեկացնի նման դեպքի մասին:

Մանդելայի կանոնների կանոն 7 1-ի համաձայն, բանտի տնօրենը պետք է նաև **անհապաղ տեղեկացնի** հիմնարկից անկախ «դատական

կամ այլ իրավագոր դեկավարությանը»: Տարբեր երկրներում այդ դեկավարության ձևերը տարբեր են, սակայն սովորաբար նման մարմինները ներառում են քրեական ոստիկանությունը, դատախազությունը, դատաքննիչին («քորոներին»), հետաքննող դատավորներին, բանտերի օմբուդսմենին, և/կամ քննչական անկախ այլ մարմիններին: Քննչական հաջորդական քայլերի մասին որոշում կայացնելը համապատասխան մարմին է պատկանում: Եթե որևէ անձը մահացել է բանտում (կամ բանտից տեղափոխվելուց քիչ անց), պետք է դիտարկում իրականացնել միայն խիստ բացառելի՝ օրենքով նախանշված դեպքերում է, որ անկախ մարմինը կարող է որոշել, երբ դիտարկում չի պահանջվում:²⁹

Բանտի վարչակազմը պարտավոր է ամբողջովին համագործակցել քննչական մարմնի հետ, *inter alia* տրամադրելով բոլոր այն բանտարկյալների և անձնակազմի անդամների անունները, ովքեր կարող էին նշված անձի մահվանը նախորդող դեպքերին վկա լինել կամ տեղեկություններ ունենալ:³⁰

Պետք է նաև հստակ կանոններ գործեն, թե ինչպես են տեղեկացվում մահացածի հարազատները³¹, ինչպես նաև քննության ավարտից հետո դիակը վերադարձնելու վերաբերյալ:³²

Պանամայի Կառավարությունը ազատագրված վայրերում մահացության վերաբերյալ արձանագրություն է ընդունել: Այդ արձանագրության մեջ նախանշվում են բոլոր այն ընթացակարգերը, որոնցով տեղեկացվում են բանտային համակարգի և դատական մարմինները, ինչպես նաև ընտանիքի անդամները: Արձանագրությամբ նաև սահմանվում են ազատագրված վայրերում մահվան դեպքերով վարչական և քրեական հետաքննություն սկսելու ընթացակարգերը:³³

Չաշվի առնելով այն, որ ազատագրված վայրերում մահացության դեպքերի քննությունը արտաքին անկախ մարմնի կողմից անգնահատելի դեր է խաղում, բանտային հաստատության վարչակազմի կողմից այդ դեպքերի **ներքին քննություն** նույնպես պետք է իրականացնել: Ներքին քննության նպատակն է պարզել, արդյո՞ք խուսափելի մահվան պատճառ են դարձել կառուցվածքային, թե անհատական թերությունները, և սովորել այն դասերը, որոնք կարող են օգնել կանխարգելել մահվան ապագա դեպքերը:³⁴

Քննության արտաքին անկախ մարմինների ինդիքը երկիմաստ է: Նախ, պարզել տվյալ անձի մահվան համար որևէ անհատական պատասխանատվության առկայությունը՝ ներառյալ բացթողումների կամ անփութության արդյունքում: Երկրորդ՝ ազատագրված

վայրերում մահվան դեպքերի քննության արդյունքում պետք է պարզել, թե արդյոք առկա է ավելի մեծ պատասխանատվություն պետության կողմից: Պետությունը պարտավոր է հոգ տանել ազատագրված անձանց մասին, ինչը ներառում է բժշկական համապատասխան սպասարկում և անձնական անվտանգության ապահովում:³⁵ Բանտային հաստատություններում մահվան դեպքերը կարող են ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն կապված լինել գերբնակեցման, բժշկական օգնության կամ անհրաժեշտ բժշկական սարքավորումների, ինքնասպանության կանխարգելման ծրագրերի պակասության հետ, և այլն, որոնք կարող են ընկնել պետության իրավագործության տակ:³⁶

Չեռնելով հոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեի հանձնարարականին, Իռլանդիայի բանտային ծառայության գլխավոր տնօրենը բարելավեց ազատագրված վայրերում մահվան բոլոր դեպքերի հետ անաչություն ունեցող կառույցների աշխատանքը և մեթոդները: Ի լրումն An Garda Síochána-յի [ոստիկանություն] քննության, դատաքննիչի քննության և բանտերի տեսուչի հարցման ու անկախ քննության, ազատագրված վայրերում տեղի ունեցած մահվան յուրաքանչյուր դեպք, ներառյալ բնական պատճառներով և ինքնասպանության արդյունքում մահվան դեպքերը, անցնում է ներքին քննություն և մահվան հանգամանքների գնահատում, նպատակ ունենալով պարզել պատասխանատվության աստիճանը և սովորել դասերը՝ թե՛ տվյալ բանտային հաստատությունում, թե՛ ընդհանրապես բանտային համակարգում:³⁷

→ ԻՆՉ ԿԱՐՈՂ ԷԻՆ ՍՏՈՒԳԵԼ ՄՈՆԻԹՈՐԻՆԳԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ:

- *Արդյո՞ք ազատազրկման վայրերում մահվան բոլոր դեպքերը գրանցվել են ինչպես բանտարկյալների անձնական գործերի կառավարման առանձին համակարգում, այնպես էլ կենտրոնական բազայում:*
- *Արդյո՞ք գործում է միջազգային չափանիշներին համապատասխանող որևէ ընթացակարգ, որը բանտային հաստատությունների անձնակազմի համար մահվան դեպքեր ունենալու պարագայում իրենց պարտականությունների և անհրաժեշտ բայլերի առումով որպես ուղեցույց կարող է հանդիսանալ: Արդյո՞ք բանտային հաստատության ղեկավարությունը և անձնակազմի անդամները տեղյակ են այդ ընթացակարգի վերաբերյալ և համապատասխան վերապատրաստում ստացել են:*

- *Արդյո՞ք բանտային հաստատության ղեկավարությունը ներքին և արտաքին համապատասխան իրավասու մարմիններին անհապաղ զեկուցել է ազատազրկման վայրերում մահվան բոլոր դեպքերի մասին:*
- *Արդյո՞ք որևէ անկախ մարմին ազատազրկման վայրերում մահվան յուրաքանչյուր դեպքի առնչությամբ միջազգային չափանիշներին համաձայն հետաքննություն է իրականացրել:*
- *Արդյո՞ք բանտային հաստատության ղեկավարությունը պահպանել է ապացույցները և համագործակցել քննչական մարմինների հետ:*
- *Արդյո՞ք ազատազրկման վայրերում մահվան յուրաքանչյուր դեպքի առկայության ժամանակ պատճառ և անհապաղ տեղեկացրել են մահացած անձի հարապատներին:*
- *Արդյո՞ք գործում է որևէ ներքին ընթացակարգ, որի համաձայն ազատազրկման վայրերում մահվան յուրաքանչյուր մահվան դեպքից հետո բացահայտվում են սովորած դասերը:*
- *Արդյո՞ք այդ դասերը վերածվել են բարեփոխումների, որոնց օգնությամբ կարելի է վերացնել բացահայտված թերությունները:*
- *Արդյո՞ք գործում են այնպիսի միջոցներ, որոնց օգնությամբ հնարավոր կլինի կանխել խուսափելի մահվան դեպքերը, ինչպիսին էինքնասպանության կանխարգելման համապարփակ ծրագիրը:*
- *Արդյո՞ք ազատազրկման վայրերում մահվան դեպքերի վիճակագրական տվյալները օգտագործվում են, այն հավանական կառուցվածքային թերացումները բացահայտելու նպակակով, որոնք հանգեցնում են ազատազրկման վայրերում մահացության բարձր աստիճանի: Արդյո՞ք նման տվյալներ առանձնացված են բանտարկյալների հատուկ կատարողների նկատմամբ խտրականության վերլուծություն իրականացնելու նպատակով:*

2016թ. ապրիլին Վիսկոնսին նահանգի Միլուոքիի նահանգային բանտի 38-ամյա կալանավորը մահացել էր ջրագրկումից, որովհետև իր բանտախցի ջուրը որպես պատիժ անջատվել էր մի քանի օրով: Դատախազները ոչ միայն մեղադրանք ներկայացրեցին երկու սպայի, ովքեր ուղղակիորեն պատասխանատու էին, այլ նաև բանտային հաստատության նախկին տնօրենին, ով չէր պահպանել զննման տեսանյութը և ստել էր ոստիկանությանը: Դատապարտվելու դեպքում, նրա պատիժը կարող էր լինել չորս տարուց ավել ժամանակով ազատագրվում:³⁸

ԱՉԱՏԱԶԴԿՄԱՆ ՎԱՅՐՈՒՄ ԼՈՒՐՁ ՎԼԱՍՎԱԾՔՆԵՐ ՍՏԱՆԱԼԸ

Միջազգային գործիքներով վերջնականորեն չեն սահմանվում այն վնասվածքների տեսակները, որոնք կարող են համարվել «լուրջ վնասվածքներ»: «Լուրջ մարմնական վնասվածք» կամ նմանատիպ եզրույթների վերաբերյալ ազգային նորմերով³⁹ կարող է ուղղություն տրվել, որոշելու համար, թե որ վնասվածքներն են ընկնում այս կատեգորիայի տակ: Սովորաբար, վերջույթների կորուստը, ջարդվածքները, ներքին օրգանների վնասվածքները և ջախջախումները, այրվածքները կամ ծանր կտրվածքները, որ հոսպիտալացում են պահանջում, համարվում են լուրջ վնասվածքներ: Նաև, բռնաբարության և սեքսուալ տիպի այլ բռնության հետևանքով առաջացած վնասվածքները նույնպես կարող են լուրջ վնասվածք համարվել:⁴⁰

Կալանավայրերի անձնակազմը պարտավոր է վնասվածք ստացած անձի համար **չտապ օգնության դիմել** և կազմակերպել անհապաղ բժշկական օգնություն: Կալանավայրում պետք է մշտապես՝ գիշերային և ցերեկային ժամերին, ինչպես նաև ուրբաթ, շաբաթ և կիրակի օրերին, լինի առաջին բուժօգնություն տրամադրելու սահմաններում վերապատրաստում ստացած համապատասխան քանակությամբ անձնակազմ:⁴¹

Լուրջ վնասվածքների բացահայտման **դեպքերում գրանցումները և զեկուցումները** նույն ձևով պարտավոր են, ինչ մահվան դեպքերում; պետք է պահպանել յուրաքանչյուր ապացույց, իսկ դեպքի վկաները պետք է բացահայտվեն և պաշտպանվեն: Լուրջ վնասվածքների առկայությունը կարող է ազդանշան լինել առ այն, որ մեկ այլ բանտարկյալի կամ որևէ ոչ պաշտոնական մարմնի (օր., կալանավայրում ծառայություն մատուցող) կողմից կիրառվել է դաժան վերաբերմունք, կամ բռնություն պատժելի արարք է կատարվել, և այդ պատճառով պետք է տեղի ունենա պատշաճ և անկախ հետաքննություն: Ինչպես կալանավայրերում մահվան դեպքերի պարագայում, այնպես էլ լուրջ վնասվածքների առկայության դեպքում պետք է զննել այդ դեպքերը ապագայում դրանք կանխարգելելու նպատակով:

→ Ի՞ՆՉ ԿԱՐՈՂ ԷԻՆ ՍՏՈՒԳԵԼ ՍՈՆԻԹՈՐԻՆԳԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ:

- *Արդյո՞ք կան երաշխիքներ առ այն, որ կալանավայրերում մշտապես առկա է առաջին բուժօգնություն տրամադրելու վերապատրաստում ստացած բավականաչափ քանակով անձնակազմ:*
- *Արդյո՞ք բոլոր այն անձինք, ովքեր կալանավայրում ստացել են լուրջ վնասվածքներ, անհապաղ ստացել են առաջին բուժօգնություն:*

- *Արդյո՞ք լուրջ վնասվածքների բոլոր դեպքերը գրանցվել են և կալանավայրերում, և տվյալների կենտրոնական բազայում:*
- *Արդյո՞ք գործում է որևէ ընթացակարգ, որն ուղեկցում է բանտային հաստատության անձնակազմի անհրաժեշտ վարվելակերպը իրենց պարտականությունների և անհրաժեշտ միջոցների ձեռնարկման առումով ապատարկման վայրում բանտարկյալների լուրջ վնասվածք ստանալու դեպքերում: Արդյո՞ք բանտերի վարչակազմը և անձնակազմը տեղյակ են և ստացել են համապատասխան վերապատրաստում այդ ընթացակարգի վերաբերյալ:*
- *Արդյո՞ք բանտային հաստատության ղեկավարությունը անհապաղ ներքին և արտաքին համապատասխան իրավասու մարմիններին պեկուցել է ապատարկման վայրում բանտարկյալների լուրջ վնասվածք ստանալու բոլոր դեպքերի մասին:*
- *Արդյո՞ք որևէ անկախ մարմին նախաձեռնել է ապատարկման վայրում բանտարկյալների լուրջ վնասվածք ստանալու դեպքերի առումով քննություն՝ միջազգային չափանիշներին համաձայն: (Տե՛ս՝ ներքևում)*
- *Արդյո՞ք բանտային հաստատության ղեկավարությունը պահպանել է ապացույցները և համագործակցել քննչական մարմինների հետ:*
- *Արդյո՞ք գործում է որևէ ներքին ընթացակարգ, որի համաձայն ապատարկման վայրերում բանտարկյալների լուրջ վնասվածքների յուրաքանչյուր դեպքից հետո բացահայտվում են սովորած դասերը:*
- *Արդյո՞ք այդ դասերը վերածվել են բարեփոխումների, որոնց օգնությամբ կարելի է վերացնել բացահայտված թերությունները:*
- *Արդյո՞ք գործում են այնպիսի միջոցներ, որոնց օգնությամբ հնարավոր կլինի կանխել լուրջ վնասվածքների խուսափելի դեպքեր:*
- *Արդյո՞ք օգտագործվում են ապատարկման վայրերում լուրջ վնասվածքների դեպքերի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալները, այն հավանական կառուցվածքային թերացումները բացահայտելու նպակակով, որոնք հանգեցնում են ապատարկման վայրերում լուրջ վնասվածքների բարձր աստիճանի:*

ԽՈՇՏԱՆԳՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԱՅՆ ԴԱԺԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆԵԻ ԱԶԴԱՆՇԱՆՆԵՐ

Որոշակի ֆիզիկական վնասվածքներ, ինչպիսիք են բիծերը և կապտուկները, որոնք պարտադիր չէ, որ որակավորվեն որպես «լուրջ» վնասվածքներ, այնուամենայնիվ, կարող են **խոշտանգումների կամ դաժան**

վերաբերմունքի ազդանշան հանդիսանալ, և պետք է փաստաթղթավորվեն և զեկուցվեն համապատասխան քննչական մարմիններին, նույնիսկ այն դեպքում, երբ չկա պաշտոնական բողոք: Օրինակ, ուղեբերի տակի հատվածների վրա կապտուկները առկայությունը կամ այսպես կոչված «տրամվայի գծերի պես» կապտուկները (այսինքն՝ զուգահեռ ուղղագիծ կապտուկները) կարող են խոշտանգումներին հատուկ նշաններ պարունակել, քանի որ դրանք կարող են առաջացած լինել փայտով կամ նմանատիպ առարկայով ծեծելու արդյունքում (այսպես կոչված «ֆալսնագ»):⁴² Ինչպես նաև, պետք է զննության ենթարկվեն ոչ ֆիզիկական ախտանշանները, ինչպիսիք են վարքագծի զգալի փոփոխությունները կամ կալանավորի ամբողջովին հեռացումը⁴³, պարզելու համար վարքագծի փոփոխման պատճառը:

Մյուս բանտարկյալների կողմից խոշտանգումների կամ դաժան վարքագծի և բռնության կիրառման հնարավոր ազդանշանները բացահայտելու նպատակով, անհրաժեշտ է, որպեսզի բանտային հաստատության ամբողջ անձնակազմը զեկուցի և համապատասխան ուսուցում անցնի:

Նմանապես, **բանտի բուժանձնակազմը**, ներառյալ հոգեբանները և սոցիալական աշխատողները, պետք է համապատասխան ուսուցում անցնի բանտերում դաժան վարքագիծ բացահայտելու և Ստամբուլյան արձանագրության դրույթների կիրառման առումով: Բանտի բուժօգնության ծառայությունները նույնպես կարող են կարևոր դեր խաղալ ոստիկանության կողմից դաժան վերաբերմունքի և խոշտանգումների նվազեցման գործում: Բանտ կամ նախաքննական կալանավայր տեղափոխված յուրաքանչյուր անձ մինչև ընդունվելը հնարավորինս կարճ ժամկետում (այսինքն՝ 24 ժամվա ընթացքում) պետք է ենթարկվի պրոֆեսիոնալ բժշկական զննության:⁴⁴ Այս **բժշկական նախնական հետազոտությունը** պետք է նաև ներառի տվյալ անձի մարմնի ամբողջական տեսողական զննում: Անչափ կարևոր է, որպեսզի այս հետազոտությունները կատարվեն բժշկական խորհրդապահության բոլոր կանոնները պահպանելով՝ առանց ոչ բժշկական անձնակազմի ներկայության,⁴⁵ ավելին՝ բանտարկյալ կանայք պետք է իրավունք ունենան պահանջել, որպեսզի իրենց զննեն կին բժիշկները, իսկ դրա անհնար լինելու դեպքում՝ պահանջել որևէ կնոջ ներկայություն:⁴⁶

Բացի այդ, բանտարկյալների միջև **տեղի ունեցած բռնության դեպքերից հետո**, ներառյալ մասնավորապես սեռական բնույթի չարաշահումները, կամ անձնակազմի կողմից **ուժի գործադրմամբ բռնության** դեպքերում, բանտարկյալները, որպես կանոն, պետք է ենթարկվեն բուժանձնակազմի զննմանը:⁴⁷ Նման գործելաոճը ոչ միայն կարևոր է դաժան վերաբերմունքի վաղ հայտնաբերման համար,

այլև զոհերին ժամանակին հոգեբանական աջակցություն տրամադրելու առումով: Իհարկե, հատկապես սեռի հիման վրա կատարված բռնության զոհերը ենթարկվում են չափազանց և երկարացված հոգեբանական տառապանքի, ինչը կարող է էլ ավելի սաստկանալ հնարավոր հիղություն կամ սեռական ճանապարհով փոխանցվող հիվանդության մասին մտահոգվելով:

Դաժան վերաբերմունքի ազդանշանները պետք է **ճշգրտորեն փաստաթղթավորվեն**, վնասվածքների մանրակրկիտ նկարագրմամբ՝ ինչպես նշվում է Ստամբուլյան արձանագրության դրույթներում:⁴⁸ Բուժանձնակազմը յուրաքանչյուր բժի կամ վնասվածքի ճշգրիտ տեղը նշելու համար պետք է մարմնի քարտեզ օգտագործի, ինչպես նաև հնարավորության դեպքում պետք է վնասվածքների լուսանկարնի: Պետք է գրանցել տվյալ անձի կողմից վնասվածքների ծագման վերաբերյալ արված յուրաքանչյուր հայտարարություն, իսկ զննումն իրականացնող բուժանձնակազմը պետք է նշի, թե արդյոք այս պարզաբանումները համատեղելի են բժշկական զննման արդյունքների հետ:⁴⁹ Բանտի բուժանձնակազմի համար նաև շատ կարևոր գործելամիջոց կարող է լինել տրավմատիկ վնասվածքների գրանցամատյան վարելը, որն ավելի հաճախ անվանվում է «տրավմաների գրանցամատյան», որը կարող է *inter alia* օգնել բանտարկյալների միջև բռնության գերակշռության վերաբերյալ ամփոփ պատկեր ստանալ:

Սովորաբար, Եվրոպայում բանտերի բուժօգնության ծառայությունները բանտարկյալների տրավմատիկ վնասվածքների վերաբերյալ որոշ գրանցամատյաններ են պահում: Օրինակ, 2012 թվականին Զուլաստանում ներմուծվեցին բանտերում վնասվածքների և դաժան վերաբերմունքի պատահարների գրանցման համար հատուկ մատյաններ:⁵⁰

Եթե անձնակազմը հիմքեր ունի կարծելու, որ վնասվածքները կամ այլ նշանները խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի տարրեր են պարունակում, ապա նրանք այդ մասին պետք է մեխանիկորեն **զեցուցեն** իրավասու բժշկական, վարչական կամ դատական մարմիններին⁵¹ անկախ պաշտոնական բողոքի կամ ենթադրության առկայությունից: Սակայն, կին բանտարկյալների առումով, որոնք կալանավորումից առաջ կամ ընթացքում ենթարկվել են սեռական չարաշահմանը կամ բռնության այլ ձևերի, Բանգկոկի կանոններով կարևոր բացառություն է նախատեսվում մեխանիկորեն զեկուցելու պահանջի մասով, այսպիսով ընդունելով, որ որոշակի հանգամանքներում կանայք կարող են չցանկանալ իրավախախտ/ներ/ի դեմ իրավական պաշտպանության միջոցների դիմել:⁵²

Բանտային բժիշկները պետք է հատուկ վերապատրաստում անցնեն, որպեսզի ձեռք բերվեն վնասվածքների դեպքերը փաստաթղթավորելու և մեկնաբանելու համար անհրաժեշտ, ինչպես նաև զեկուցելու պարտավորության և ընթացակարգի մասին տեղեկացման դրույթի լիովին ապահովման հմտությունները:⁵³

→ Ի՞նչ ԿԱՐՈՂ ԷՒՆ ԱՏՈՒԳԵԼ ՍՈՆԻՅՈՐԻՆԳԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ:

- Արդյո՞ք բժշկական մանրակրկիտ վնասումները, ներառյալ դաժան վերաբերմունքի նշանները հայտնաբերելու նպատակով, բժշկի կողմից նախաձեռնվել են բոլոր բանտարկյալների ժամանակահատվածում:
- Արդյո՞ք այն անձինք, որոնք ներգրավված են եղել բանտարկյալների միջև բռնության դեպքերին, կամ որոնք ենթարկվել են բանտային հաստատության անձնակազմի կողմից ուժի գործադրմանը, որպես կանոն բժշկական անձնակազմի վնասում են անցնում: Արդյո՞ք նախաձեռնվում են համապատասխան միջոցներ ապագայում նման պատահարները կանխարգելելու ուղղությամբ:
- Արդյո՞ք բժշկական վնասումը իրականացվում է միջազգային չափանիշներին համաձայն, ներառյալ պահպանելով լիակատար խորհրդապահույթունը իսկ կին բանտարկյալների դեպքում՝ կին բժիշկների կողմից:
- Արդյո՞ք գործում է որևէ ընթացակարգ, որով գրավոր կերպ նախանշվում են վնասվածքների դեպքերի փաստաթղթավորման և վեկուցման պահանջները:
- Արդյո՞ք տրավմաների գրանցամատյան վարվում է:
- Արդյո՞ք կալանավորված անձանց ֆիզիկական վնասվածքները ճշգրտորեն փաստաթղթավորվել են:
- Արդյո՞ք բանտերում աշխատող բուժանձնակազմը իր ձեռքի տակ ունի մարմնի քարտեզներ և լուսանկարահանող սարքեր դաժան վերաբերմունքի/ վնասվածքների պատշաճ փաստաթղթավորման համար:
- Արդյո՞ք բանտերում աշխատող բուժանձնակազմը ստացել է հատուկ վերապատրաստում դաժան վերաբերմունքի նշաններ պարունակող վնասվածքի դեպքերը հետաքննելու ընթացակարգերի և վնասվածքները փաստաթղթավորելու համար:

- *Արդյո՞ք դաժան վերաբերմունքի նշաններ պարունակող հայտնաբերված վնասվածքների մասին պատշաճ զեկուցվել է համապատասխան իշխանություններին, անհրաժեշտության դեպքում, ստանալով ենթադրյալ ցուցի համաձայնությունը:*

ԴԱՃԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ՄԵՂԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

Բողոքների գործուն համակարգը դաժան վերաբերմունքի մեղադրանքների արդյունավետ հետաքննություն իրականացնելու համար կարևոր նախադրյալ է հանդիսանում: Կալանավայր ժամանելուց հետո կալանավորվածներին պետք է հայտնել բողոքներ ներկայացնելու համար գոյություն ունեցող զանազան ճանապարհների և այս մարմիններին դիմելու ընթացակարգերի մասին:⁵⁴ Ազատագրված վայրերում մի շարք միջոցառումներ պետք է իրականացվեն վարվեցողության և պայմանների վերաբերյալ բանտարկյալների դիմումները և բողոքները ստանալու համար:

Ազատագրված անձինք կամ նրեց ներկայացուցիչները պետք է իրավունք ունենան անձամբ պարբերաբար դիմել հիմնարկի տնօրենին, ինչպես նաև բողոք ներկայացնել բարձրաստիճան բանտային իշխանությանը կամ բանտային համակարգի համար պատասխանատու նախարարությանը:⁵⁵ Ի լրումն, նրանք պետք է անսահմանափակ մուտք ունենան արտաքին անկախ մարմիններին, ինչպիսին են մարդու իրավունքների ազգային կամ օմբուդսմենի հաստատությունները, ազգային կանխարգելիչ մեխանիզմները, դատական իշխանությունները և այլն:⁵⁶

Վրաստանի Բանտային օրենսգիրքը նախատեսում է, որ բոլոր կալանավորվածները կարող են պահանջել բողոք ներկայացնելու համար անհրաժեշտ պարագաներ, ինչպես նաև անվճար աջակցություն այնպիսի դեպքերում, ինչպիսիք են ճիշտ հասցեատիրոջ կամ թարգմանիչների բացահայտումը: 2015 թ.-ին, Վրաստանի Օմբուդսմենը զեկուցեց, որ կալանավորվածների 90 տոկոսը կարողացել է ստանալ ծրարներ, թուղթ, գրիչներ և բողոքների տուփեր:⁵⁷

Այն անձանց նկատմամբ, որոնք բողոք կամ դաժան վերաբերմունքի մեղադրանք են ներկայացրել, **հնարավոր պատասխան ճնշամիջոցները** կանխարգելելու նպատակով հարկավոր է երաշխավորել բանտերի անձնակազմի դեմ բողոքների խորհրդապահույթունը:⁵⁸ Սա կարող է իրականացվել բանտարկյալների և տնօրենի միջև առանձին հանդիպումների միջոցով, կամ բանտարկյալների և բարձրաստիճան բանտային իշխանությունների կամ բանտերի

հսկիչ կամ դիտարկող խմբերի հետ առանձին հանդիպումներ ունենալով; կնքված և զմռսված բողոքների տուփերի միջոցով, որոնք կարելի է բացել միայն տնօրենի կամ բողոքներ ընդունող արտաքին մարմինների կողմից; ինչպես նաև ունենալով որոշակի հաստատությունների հետ գրաքննությանը չենթարկվող նամակագրության հնարավորություն:

Ներքին յուրաքանչյուր բողոք, որ հասնում է բանտի տնօրենին կամ բարձրաստիճան վարչակազմին, պետք է գրանցվի և հետաքննվի: Նախապատվությունը պետք է տալ խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի մեղադրանքներ պարունակող բողոքներին:⁵⁹ Քրեորեն պատժելի վերաբերմունքի մեղադրանքներ, ինչպիսիք են խոշտանգումները կամ դաժան վերաբերմունքի այլ ձևերը⁶⁰, պարունակող բողոքները պետք է անմիջապես ուղղվեն քրեական հետաքննություն իրականացնող մարմիններին, ինչպիսիք են քրեական ոստիկանությունը, դատախազությունը կամ դատական իշխանությունները, և կախված ազգային համակարգից, այլ անկախ մարմիններին: Անգամ եթե մեղադրանքի մեջ նշված դաժան վերաբերմունքը չի ընկնում քրեական պատասխանատվության տակ, ինչպիսին են բանտի անձնակազմի կողմից նվաստացնող աստիճանի հասնող վիրավորող կամ անհարգալի վերաբերմունքի դեպքերը, բանտային հիմնարկից անկախ մարմնի կողմից պետք է քննություն իրականացվի:⁶¹

→ ԻՆՉ ԿԱՐՈՂ ԷՒՆ ՍՏՈՒԳԵԼ ՄՈՆԻԹՈՐԻՆԳԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ:

- *Արդյո՞ք ապատարկված անձինք կամ նրենց ներկայացուցիչները կարող են ուղղակիորեն և անուղղակիորեն դիմել հիմնարկի տնօրենին:*
- *Արդյո՞ք ապատարկված անձինք հնարավորություն ունեն դիմելու բանտային բարձրաստիճան վարչակազմին, ինչպես նաև արտաքին անկախ մարմիններին:*
- *Արդյո՞ք կալանավորվածները և ժամանելուն պես, և որպես կանոն դրանից հետո, տեղեկացվում են բողոք ներկայացնելու առկա ներքին և արտաքին ճանապարհների մասին:*
- *Արդյո՞ք կալանավորվածները հնարավորություն ունեն ստանալ բողոք ներկայացնելու համար անհրաժեշտ պարագաները:*
- *Արդյո՞ք երաշխավորվում են ներկայացված բողոքների խորհրդապահությունը:*
- *Արդյո՞ք ներքին բոլոր բողոքները ստանում են գրանցում և պատասխաններ:*

- *Արդյո՞ք ներքին բոլոր բողոքները, որոնք պարունակում են խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի կիրառման մեղադրանքների վերաբերյալ տեղեկություններ, պատշաճ ուղարկվում են քննչական անկախ մարմնին:*

ԱՆՉԵՏԱՑՈՒՄՆԵՐԸ

Բռնությամբ անհետացումը համարվում է հանցագործություն՝ ըստ միջազգային իրավունքի,⁶² որը, սովորաբար, **ենթադրում է մարդու իրավունքների մի շարք լուրջ խախտումներ**, ինչպիսին է կամայական ձերբակալումը և կալանքը arbitrary arrest and detention, և զոհի խոշտանգումը և/կամ սպանությունը: Ինչպես նաև, ընդունվել է, որ անձի անհետացումը խիստ տառապանք է պատճառում նրա ընտանիքի անդամներին, ինչը ինքին կարող է համարվել մարդու իրավունքների խախտում:⁶³

«Բռնությամբ անհետացումը» համարվում է պետության թույլտվությամբ, աջակցությամբ կամ լուռ համաձայնությամբ գործող պետական պաշտոնյաների կամ մի խումբ անձանց կողմից իրականացված ձերբակալումը, կալանավորումը, առևանգումը կամ ազատագրվման ցանկացած այլ տեսակ, որին հետևում է ազատագրվման փաստի ժխտումը կամ անհետացած անձի ճակատագրի կամ գտնվելու վայրի մասին տեղեկատվությունը թաքցնելը, որի արդյունքում անհետացած անձը հայտնվում է օրենքի պաշտպանությունից դուրս: (Բռնությամբ անհետացման մասին կոնվենցիա, Հոդված 2)

Ոչ բոլոր անհետացած անձինք են համարվում բռնությամբ անհետացման զոհ, սակայն, պետության պարտավորությունն է պատասխանատու լինել ազատագրված յուրաքանչյուր անձի համար⁶⁴ և նրա գտնվելու վայրի վերաբերյալ պարզաբանումներ տրամադրել: Այդ իսկ պատճառով, եթե առկա են մեղադրանքներ, կամ կան լուրջ հիմքեր մտածելու, որ որևէ անձ անհետացել է, ապա նրա ճակատագրի առնչությամբ պետք է իրականացնել անկախ հետաքննություն:⁶⁵

Ազատագրվման վայրերում գտնվող անձանց անհետացումը **կանխարգելելու նպատակով առկա են հատուկ միջոցներ**: Մասնավորապես, ազատագրված անձինք պետք է պահվեն միայն պաշտոնապես ճանաչված ազատագրվման վայրերում և պետք է պարբերաբար շփվեն արտաքին աշխարհի հետ (սման շփումներ կարող են լինել ընտանիքի անդամների այ ցելությունները, ներկայացուցիչների հետ նամակագրությունը, հեռախոսազանգերը, նամակագրությունը և այլն): Այսպես կոչված

«incommunicado detention» -ը, որի ընթացքում կալանավորված անձն իրավունք չունի որևէ շփում ունենալ իր ընտանիքի անդամների, իրավաբանների և բանտից դուրս գտնվող այլ անձանց հետ, պետք է վերացվի կամ խիստ երաշխիքների առկայությամբ նվազագույն մակարդակին իջեցվի:⁶⁶

Գրանցամատյանների վարումը անհետացումները կանխարգելելու մեկ այլ կարևոր միջոց է: Բանտային և ազատազրկման համար պատասխանատու այլ իշխանությունները ազատազրկված անձանց վերաբերյալ պետք է կազմեն և մշտապես թարմացնելով վարեն պաշտոնական գրանցամատյան (ելեկտրոնային տվյալների բազա կամ մատյաններ):

Բռնությամբ անհետացած բոլոր անձանց պաշտպանելու մասին կոնվենցիայի և Նեյտոն Մանդելայի կանոնների համաձայն, ազատազրկվածների անձնական գործերը պետք է inter alia ներառեն հետևյալը.

- անձի ինքնության վերաբերյալ ճշգրիտ տեղեկություններ,
- ծերբակալման օրը, ժամը և վայրը, ինչպես նաև անձին ծերբակալող մարմինը,
- ազատազրկման համար հիմքերը,
- ազատազրկման վայր ընդունելու օրը և ժամը,
- ազատ արձակելու կամ մեկ այլ կալանավայր տեղափոխելու օրը և ժամը, ինչպես նաև տեղափոխման վայրը և փոխադրման համար պատասխանատու մարմինը:⁶⁷

→ ԻՆՉ ԿԱՐՈՂ ԷԻՆ ԱՏՈՒԳԵԼ ՍՈՆԻԹՈՐԻՆԳԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ:

- *Արդյո՞ք բանտային իշխանությունները փաստաթղթավորել են և անկախ քննչական մարմնին պեկուցել են անհետացման յուրաքանչյուր դեպքի մասին:*
- *Արդյո՞ք իրականացվել է անկախ հետաքննություն անհետացած անձանց գտնվելու վայրը պարզելու ուղղությամբ:*
- *Արդյո՞ք անձինք պահվում են ապատապարկման միայն պաշտոնապես ճանաչված վայրերում:*
- *Արդյո՞ք բոլոր կալանավորվածներն ունեն պարբերական շփումներ արտաքին աշխարհի հետ՝ միջապգային չաձանիչներին համաձայն պայմաններում:*
- *Արդյո՞ «incommunicado կալանավորումը»*

օրենքով և գործնականում վերացված է: Եթե ոչ, ապա արդյո՞ք գործում են incommunicado կալանավորման ժամանակ մարդու իրավունքների լուրջ խախտումները կանխարգելելու երաշխիքներ:

- *Արդյո՞ք ապատապարկման բոլոր վայրերում պահվում են պաշտոնական գրանցամատյաններ, որտեղ առկա են բոլոր ապատապարկված անձանց վերաբերյալ անհրաժեշտ համապարփակ տեղեկություններ:*

ԱՐՅՈՒՆԱԿԵՏ ԳԵՏԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գետաքննության արդյունավետությունը, լինի դա ազատազրկման վայրում տեղի ունեցած մահվան կամ լուրջ վնասվածքների, անհետացման կամ խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի մեջ մեղադրանքների առնչությամբ, կախված է մի շարք հարցերի համատեղությունից.

Գետաքննության արդյունավետությունը գնահատելու համար հիմնական չափանիշները հետևյալն են.

- Անկախություն և անկողմնակալություն
- Արագություն և անհապաղություն
- Գիմնավորվածություն և կարողություններ
- Չոհերի ներգրավվածություն և հանրային վերահսկողություն

Գետաքննող մարմինը պետք է լինի **ինստիտուցիոնալ կերպով անկախ** հետաքննվող փաստերի հետ առնչություն ունեցող մարմին:⁶⁸ Դեռ ավելին, հետաքննության ներքո բոլոր դրոշում կայացնողները պետք է **ընթացակարգային և անձնական անկախություն ունենան** հետաքննվող փաստերի հետ առնչություն ունեցող անձանցից, ներառյալ քննչական որոշակի միջոցառումներին կցված փարձագետները (օր.՝ դատական բժիշկները): Անկողմնակալության տարրը ենթադրում է, որ քննիչները պետք է օբյեկտիվ եղանակով գնահատեն իրենց առջև դրված բոլոր ապացույցները, չկիրառեն երկակի ստանդարտներ վկայությունների առումով (օր.՝ բանտերի անձնակազմի խոսքերին ավելի շատ վստահելով, քան այլ վկաներին, ինչպիսին կարող են լինել բանտարկյալները), ինչպես նաև պետք է իրապես փորձեն պարզաբանել իրար հակասող ապացույցները:⁶⁹

Այն պատճառով, որ դաժան վերաբերմունքը փաստող բժշկական ապացույցները՝ ներառյալ սեռական բնույթի չարաշահումները և բռնաբարությունը, հաճախ կարճ ժամանակ անց անհետանում են, կարևոր է, որպեսզի քննիչները հետաքննությունը սկսեն ճիշտ **ժամանակին**: Նմանապես,

վկաների հիշողության վստահելիությունը որոշ ժամանակ անց վատթարանում է, իսկ միջադեպի և հետաքննության միջև ընկած ժամանակահատվածում օրինախախտները կարող են հեշտությամբ մի նոր պատմություն հորինել: Մի քանի օրվա ձգձգումները անհամատեղելի են պատշաճ ժամանակահատվածի պահանջի հետ:⁷⁰ Ենթադրյալ օրինախախտների դեմ և/կամ փոխհատուցման պահանջներ ներկայացնող հարուցվող յուրանչյուր դատական գործ պետք է լինի **ողջամիտ ժամկետների սահմաններում**:⁷¹

Չետաքննություն իրականացնող մարմինը պետք է ունենա քննչական բոլոր իրավասությունները, ինչպիսին է դիտարկում պատվիրելը և մեղադրվող օրինախախտներին հայտնաբերելը և ի հայտ գալը և վկայության հարկադրելը: Ինչ վերաբերում է հետաքննության հիմնավորվածությանը, ապա այնպիսի գործիքներում, ինչպիսիք են Ստամբուլյան և Մինեսոտայի արձանագրություններն են, մանրակրկիտ ուղղություն է տրվում առ այն, թե ինչպես է պետք պատշաճ հետաքննություն իրականացնել մահվան կամ դաժան վերաբերմունքի կամ անհետացման դեպքերի առնչությամբ:

Եվ վերջում, ենթադրյալ **զոհերը** և իրենց ընտանիքները պետք է ներգրավված լինեն քննչական գործընթացներին այն աստիճանով, որը կօգնի պաշտպանել իրենց օրինական շահերը: Նրանք պետք է իրավունք ունենան պահանջել կատարել որոշակի քայլեր և պարբերաբար տեղեկացվեն հետաքննության ընթացքի և բոլոր համապատասխան որոշումների վերաբերյալ:⁷² Ընդհանուր առմամբ, հետաքննություն պետք է իրականացվի թափանցիկ եղանակով և **հանրային վերահսկողության** համար հնարավորություն ստեղծվի :⁷³

→ ԻՆՉ ԿԱՐՈՂ ԷՒՆ ՍՏՈՒԳԵԼ ՄՈՆԻԹՈՐԻՆԳԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ:

- *Արդյո՞ք ապատարկման վայրերում տեղի ունեցած լուրջ միջադեպերի քննությունը կատարվում է անկախ, անկողմնակալ, պատշաճ, արագ և հիմնավորված եղանակով:*
- *Արդյո՞ք զոհերը և/կամ նրանց ընտանիքները ներգրավված են քննության գործընթացին:*
- *Արդյո՞ք հանրությունը համապատասխանորեն տեղեկացվում է քննության արդյունքների մասին:*
- *Արդյո՞ք քննության արդյունքները կապվում են բանտային համակարգի հետ՝ համակարգային թերությունները բացահայտելու նպատակով:*

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԴԱՏԱՍԽԱՆ ԸՆՇԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻՑ

Այն դեպքերում, երբ ազատագրվման վայրերում տեղի են ունենում լուրջ միջադեպեր՝ անկախ հանգամանքներից, զոհերը և նրանց ընտանիքի անդամները, ինչպես նաև դեպքերի վկաները, պատասխան ճշգրտություններից և ահաբեկման ձևերից պետք է ստանան պաշտպանություն:⁷⁴

Նեյսոն Մանդելայի կանոնների Կանոն 34-ում խոսվում է պոտենցիալ զոհերի և վկաների պաշտպանության մասին, նշելով, որ ազատագրվածների մոտ խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի նշաններ հայտնաբերելով, պետք է պատշաճ ընթացակարգային երաշխիքներ իրականացվեն, տվյալ բանտարկային կամ նրա հետ կապ ունեցող անձանց կանխատեսելի վնասների ռիսկին չենթարկելու նպատակով: Կանոն 57(2)-ով պահանջվում է, որպեսզի բողոք ներկայացնողները չենթարկվեն վրիժառույթան, ահաբեկման, կամ պահանջի կամ բողոքի փաստից բխող որևէ բացասական հետևանքի: Իսկ Կանոն 71(3)-ով պահանջվում է, որպեսզի ազատագրվման վայրերում տեղի ունեցող մահվան կամ լուրջ պատահարների, մեղադրանքների կամ խոշտանգումների կամ դաժան վերաբերմունքի դեպքերում, կամ անհետացման այլ նշանների առկայության դեպքում, անհապաղ քայլեր ձեռնարկվեն ապահովելու համար, որ բոլոր հնարավոր մասնակից անձինք ոչ մի շփում չունենան վկաների, զոհի կամ զոհի ընտանիքի հետ:

Բանգլոկի կանոնների Կանոն 25-ի համաձայն, այն կանայք, որոնք հաղորդում են չարաշահումների մասին, պետք է անհապաղ պաշտպանություն ստանան, իսկ այդ պաշտպանության միջոցները պետք է հաշվի առնեն հատկապես վրեժ լուծելու ռիսկերը:

Չոհերի և վկաների պաշտպանության միջոցները, անհրաժեշտության դեպքում, կարող են ներառել տվյալ անձանց տեղափոխումը մեկ այլ կալանավայր: ⁷⁵ Նաև, քննության ընթացքում պատասխան պատժամիջոցների նշանների մասով պետք է պարտադիր քննություն անցկացնել ուսումնասիրելու համար բողոքի հետ կանչման պատճառները, իսկ անձնակազմի դեպքում՝ գործեն կալանավորվածներին ուղղակի շփումից և մեղադրվող օրինախախտներին հեռացնելու կամ ժամանակավորապես հեռացնելու մասին կանոններ: Չոհի առանձնացումը պաշտպանության նպատակով պետք է իրականացվի միայն որպես վերջին միջոց և ամենակարճ ժամկետով իրականացվի :⁷⁶

→ Ի՞ՆՉ ԿԱՐՈՂ ԷԻՆ ԱՏՈՒԳԵԼ ՄՈՆԻԹՈՐԻՆԳԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ:

- Արդյո՞ք գործում են Կոհերին և վկաներին պատասխան ճշամիջոցներից և նվաստացումից պաշտպանելու իրավական միջոցներ:
- Արդյո՞ք այն ապատարկվածներ, որոնք լուրջ միջադեպերի Կոհ կամ վկան եղել, և de facto պաշտպանվել են պատասխան ճշամիջոցներից և նվաստացումից:
- Արդյո՞ք Կոհի առանձնացումը ներառող պաշտպանիչ միջոցները օգտագործվել է միայն բացառիկ դեպքերում և որպես վերջին միջոց, հնարավորինս կարճ ժամկետով և ենթարկվել անկախ գնահատամանը:

4. Ի՞ՆՉ ԿԱՐՈՂ ԵՆ ԱՆԵԼ ՄՈՆԻԹՈՐԻՆԳԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ:

Եթե մոնիթորինգային մարմինների իրավագործության սահմանները ակնհայտորեն չեն նշում, ապա նրանք, սովորաբար, ուղղակիորեն չեն ներգրավվում լուրջ միջադեպերի հետաքննության գործընթացին: Այնուամենայնիվ, նրանք կարող են առանցքային դեր խաղալ ազատագրված վայրերում լուրջ միջադեպերի կառավարման և հետաքննության շատ կողմերի առնչությամբ:

Մոնիթորինգային մարմինները կարող են ազդեցություն ունենալ անկախ քննչական մարմինների ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը կարգավորող գործող օրենսդրական դաշտի, ինչպես նաև լուրջ միջադեպերի առնչությամբ հետաքննության ընթացակարգերի վրա: Ավելին, նրանց օգնությամբ հնարավոր է ապահովել, որպեսզի լուրջ միջադեպերի կառավարման և արձագանքման ուղղությամբ ընթացակարգերը գործեն բանտային համակարգում:

Կանխարգելիչ մոնիթորինգի միջոցով, մասնավորապես ազգային կանխարգելիչ մեխանիզմները կարող են առանձին դեպքեր գնահատել բացահայտելու համար այն համակարգային խնդիրները, որոնք հանգեցնում են տվյալ հիմնարկում կամ բանտային ավելի մեծ համակարգում լուրջ միջադեպերի: Նրանք կարող են լուրջ միջադեպից անմիջապես հետո, ինչպես նաև ավելի ուշ՝ քննության ընթացքում, զննության ենթարկել բանտային վարչակազմի և աշխատակիցների կողմից ձեռնարկված քայլերը: Ավելին, մոնիթորինգային մարմինները պետք է ստուգեն, թե արդյոք գործում են համապատասխան կանխարգելիչ միջոցներ և ընթացակարգեր, որոնց մասին տեղեկացված է բանտի անձնակազմը: Մոնիթորինգային մարմինները կարող են հետաքննել անցկացված քննությունը և գնահատել, թե արդյոք բանտային վարչակազմը միջազգային չաճանիշներին

համաձայն համագործակցել է և թե արդյոք համատեղվել են արդյունավետ հետաքննության էլեմենտները:

Մոնիթորինգային մարմինները պետք է պարբերաբար գնահատեն յուրաքանչյուր քննչական մարմնի կողմից արված հանձնարարականների իրականացման ընթացքը: Շատ մարմիններ, ներառյալ Ազգային կանխարգելիչ մեխանիզմները, մոնիթորինգ են իրականացնում ազատագրված գնահատման վայրերում և այդ պատճառով կարող են հայտնաբերել հարցին վերաբերող դասեր և լավագույն պրակտիկա, որոնք կարելի է և ընդօրինակել:

Մոնիթորինգային մարմինները կարող են աջակցել ազատագրված վայրերում պատասխան ճշամիջոցներից զոհերի և վկաների պաշտպանությանը, գնահատելով գործող ընթացակարգերը և պրակտիկան: Նրանք կարող են նաև պարբերական և գաղտնի հետազոտայնություններ կատարել ռիսկի տակ գտնվող բանտարկյալներին տեսակցելու նպատակով:

Եվ վերջում, մոնիթորինգային մարմինները պետք է լինեն ազատագրված վայրերում լուրջ միջադեպերի գործով սովորած դասերի գնահատման մաս: Իհարկե, յուրաքանչյուր մոնիթորինգային մարմնի հիմնական առաջադրանքներից մեկը պետք է լինի բանտային համակարգում կառուցվածքային փոփոխություններ իրականացնելու առաջարկություններ անելը, ինչի արդյունքում պետք է կանխարգելվեն անհետացումների, խոշտանգումների դեպքերը, և մահվան դեպքերից խուսափելու դեպքերը կամ լուրջ միջադեպերը:

ՀՂՈՒՄՆԵՐ

- 1 Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան (ՄԻԵԴ), «Սայմանը ընդդ. Թուրքիայի», Դիմում հ. 21986/93, 2000թ. հունիսի 27-ի դատավճիռ, պարբ. 100.
- 2 Ազատագրված վայրերում տեղի ունեցող այլ լուրջ միջադեպեր են, որոնք ընդգրկված չեն այս տեղեկագրում, օրինակ, բանտերում խռովությունները, պատանդ վերցնելը, փախուստի կամ մասայական հացադուլի դեպքերը:
- 3 Խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտե (ԽԿԿ), 14-րդ ընդհանուր զեկույց, 2004թ., ԽԿԿ/Inf. (2004)28, պարբ. 25.
- 4 Բանտարկյալների հետ վարվեցողության ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ վերանայված կանոններ (Նեյսոն Մանդելայի կանոններ), ՄԱԿ-ի Ընդհանուր ասամբլեայի որոշում 70/175, 8 հունվարի 2016թ.
- 5 ՄԱԿ-ի Ազատագրված կանանց նկատմամբ վերաբերմունքի և կանանց նկատմամբ այլընտրանքային պատժամիջոցների վերաբերյալ Կանոններ (Բանգկոկի կանոններ), ՄԱԿ-ի Ընդհանուր ասամբլեայի որոշում 65/229, 21 դեկտեմբերի 2010թ., Կանոն 7.
- 6 Կանոն 25, Բանգկոկի կանոններ
- 7 ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեի Ընդհանուր մեկնաբանություններ հ. 20, A/44/40, 10 մարտի 1992թ., պարբ. 8; և հ. 31, CCPR/C/21/Rev.1/Add. 13, 26 մայիսի 2004թ., պարբ. 7 և 17; ՄԱԿ-ի Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի դեմ կոնվենցիա (Խոշտանգումների դեմ կոնվենցիա), հհ. 2 (1) և 16; Բռնությամբ անհետացած բոլոր անձանց պաշտպանության համար միջազգային կոնվենցիա (Բռնությամբ անհետացման դեմ կոնվենցիա), հհ. 22 և 23; Մարդու իրավունքների միջամերիկյան դատարան, «Վեյսակեզ Ռոդրիգեսը ընդդ. Գոնզալեսի», Մարդու իրավունքների միջամերիկյան դատարան (Ser. C) հ. 4 (1988), 1988թ. հուլիսի 29-ի վճիռ, պարբ. 166-175.
- 8 Գ. 1, Խոշտանգումների դեմ կոնվենցիա; և Article 2, Բռնությամբ անհետացման դեմ կոնվենցիա
- 9 Երիկե Ապոլինարիո, «Բրազիլիայում բանտերում ցույցերի և սպանությունների միջոցով երևում են մասայական կայանավորման կառուցվածքային թերությունները», *PRI pinq*, 28 մարտի 2018թ., www.penalreform.org/blog/prison-rioting-and-deaths-in-brazil/.
- 10 Մարդու իրավունքների ԶԳ. 3 և 5 Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր (ՄԻՀԳ), ԶԳ. 6 և 7 Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր (ՔՔԻՄԴ), ԶԳ. 4 և 5 Մարդու և ժողովուրդների իրավունքների աֆրիկյան հռչակագիր (ՄԺԻԿԳ), ԶԳ. 4 և 5 Մարդու իրավունքների ամերիկյան կոնվենցիա (ՄԻԱԿ), և ԶԳ. 2 և 3, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության եվրոպական կոնվենցիա (ՄԻԵԿ).
- 11 Հոդվածներ 12 և 13, Խոշտանգումների դեմ կոնվենցիա
- 12 Գ. 12, Բռնությամբ անհետացման դեմ կոնվենցիա
- 13 Կանոն 56, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ
- 14 Կանոն 61, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ; ՄԱԿ-ի Ազատագրված անչափահասների պաշտպանության համար կանոններ, Ընդհանուր ասամբլեայի որոշում 45/113, 14 դեկտեմբերի 1990թ. (Հավանայի կանոններ), պարբ. 78
- 15 Կանոններ 30 (b) և 34, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ; Կանոն 6 (e), Բանգկոկի կանոններ; Հավանայի կանոններ, պարբ. 50; ԽԿԿ, Դաժան վերաբերմունքի բժշկական ապացույցների փաստաթղթավորումը և զեկուցումը, 23րդ Ընդհանուր հաշվետվություն, 2013թ., ԽԿԿ /Inf (2013)29, պարբ. 82
- 16 Կանոններ 7 և 8, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ.
- 17 ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի գրասենյակ, Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի մասով արդյունավետ քննության իրականացման և փաստաթղթավորման մասին ձեռնարկ (Ստամբուլի արձանագրություն), HR/P/PT/8/Rev. 1, 2004թ.; Կանոն 34, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ.
- 18 Կանոն 71, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ
- 19 Կանոն 57 (2), Նեյսոն Մանդելայի կանոններ
- 20 Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի արդյունավետ քննության և փաստաթղթավորման սկզբունքներ, ՄԱԿ-ի Ընդհանուր ասամբլեայի որոշում 55/89, 4 դեկտեմբերի 2000թ.; Եվրախորհրդի նախարարների կոմիտեի ուղեցույցը մարդու իրավունքների լուրջ խախտումների համար անպատժելիության վերացման մասին, 30 մարտի 2011թ.
- 21 Աֆրիկայում Խոշտանգումների, դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի արգելման կամ կանխարգելման կամ պատժի մասին ուղեցույցի վերաբերյալ որոշում (Ռոբեն այլընդի ուղեցույց), 32րդ Նստաշրջան, Բանջուլ, Գամբիա, 2002թ. հոկտեմբեր
- 22 Հնարավոր է ենթադրել, որ բանտի անձնակազմի կամ բանտի այցելուների մահը, ի լրումն բանտարկյալների մահվան, ինչից «ազատագրված վայրում մահվան դեպք» է ներկայացնում:
- 23 Ազատագրված կամ կալանավորման որևէ ձևով բոլոր ազատագրված անձանց պաշտպանության հիմնական սկզբունքներ, Ընդհանուր ասամբլեայի որոշում 43/173, 9 դեկտեմբերի 1988թ., Սկզբունք 34; Հավանայի կանոններ՝ պարբ. 57; Նաև համեմատեք Միացյալ Թագավորության Բանտերի և կալանավայրերի օմբուդսմենի իրավազորությունը, ով կարող է հետաքննել վերջերս ազատ արձակվածի մահը:
- 24 Կանոններ 8 և 71, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ
- 25 Հնարավոր անօրինական մահվան հետաքննության մասին Մինեսոտայի վերանայված արձանագրություն (2016թ.)-ՄԱԿ-ի Մահապատիժների արտա-իրավական, կամայական և ամփոփիչ մահապատիժների արդյունավետ կանխարգելման և հետախնաման մասին վերանայված ուղեցույց, պարբ. 2 և 17
- 26 Արևմտյան Ավստրալիայի կառավարություն, Ուոլդի ծառայությունների վարչություն, Քաղաքականության դիրեկտիվ 3. 30, բանտարկյալի մահ՝ ընթացակարգեր, www.correctiveservices.wa.gov.au/_files/prisons/adult-custodial-rules/policy-directives/pd-30-procedures.pdf.
- 27 Կանոն 8(f), Նեյսոն Մանդելայի կանոններ
- 28 Կանոն 71, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ.
- 29 ԽԿԿ-ի հանձնարարականը տարբեր անդամ երկրներին, ներառյալ «Մակեդոնիայի նախկին հարավսլավիայի հանրապետությունը», ԽԿԿ-ի այցելության հաշվետվություն, 2016թ. դեկտեմբերի 6-9, ԽԿԿ/Inf (2017) 30, պարբ. 42.
- 30 Կանոն 71, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ.
- 31 Նեյսոն Մանդելայի կանոններ և Հավանայի կանոններ, Կանոն 69 (պարբ. 56)-ն համաձայն, մահացած բանտարկյալի ընտանիքին տեղեկացնելու պարտավորությունը պատկանում է բանտ. հաստատության տնօրենին: Չափազանց կարևոր է, որպեսզի մահացած բանտարկյալի մահվան մասին ընտանիքը չտեղեկանա ոչ պաշտոնական աղբյուրներից, ինչպիսին են մյուս բանտարկյալները կամ լրատվամիջոցները:
- 32 Կանոն 72, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ; Հավանայի կանոններ, պարբ. 57.
- 33 Առկա է իսպաներեն. Ministerio de Gobierno, Dirección General del Sistema Penitenciario, 'Protocolo de Actuación en Caso de Muerte de Personas Privadas de Libertad', www.sistemapenitenciario.gob.pa/sites/default/files/img-204012732-0001.pdf
- 34 ԽԿԿ, 2014թ. սեպտեմբերի 16-26 Իռլանդիա կատարած այցելության վերաբերյալ հաշվետվություն, ԽԿԿ/Inf (2015) 38, պարբ. 30.
- 35 Կանոններ 1 և 24, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ
- 36 Շատ վճիռներում ՄԻԵԴ-ը կայացրել է, որ կյանքի իրավունքը պարտավորեցնում է պետություններին ոչ

- միայն խուսափել կյանքի դիտավոր կամ անօրինակյան զրկումից, այլ նաև համապատասխան միջոցներ նախաձեռնել երաշխավորելու իր իրավասությունում գտնվող անձանց կյանքը, և մասնավորապես խոցելի անձանց կյանքը, ինչպիսիք են ազատագրված վայրերում պահվող անձինք: Նման դրական պարտավորությունները կարող են առաջանալ *inter alia* այլ անձանց կողմից բանտարկյալների կյանքի նկատմամբ ռիսկ պարունակող իրավիճակներում (տե՛ս՝ օրի., Փոլ և Օդրիի Եղվարդս ընդդ. Մեծ Բրիտանիա, Կիրառում հ. 46477/99, 2002թ. մարտի 14 վճիռ); ազատագրված վայրում ինքնասպանության դեպքերում՝ (տե՛ս, օր՝ Զելլերը ընդդ. Ռուսաստանի, Կիրառում հ. 26824/04, 2013թ. հոկտեմբերի 17 վճիռ); բուժսպասարկման պակաս (տե՛ս, օր՝ Իրավական միջոցների կենտրոնը Վալենտին Զամիենսկուի անունից ընդդ. Ռուսիայի, Կիրառում հ. 47848/08, (GC) July 2014թ. հուլիսի 17 վճիռ); կամ ընդհանուր անմարդկային կենսապայմաններ, որոնք բերում են բանտարկյալների մահվան (տե՛ս, օր՝ Նենչևան և այլոք ընդդ. Բուլղարիայի, Կիրառում հ. 48609/06, 2013թ. հունիսի 18 վճիռ):
- 37 Իռլանդիայի Կառավարության պատասխանը ԽԿԿ այցելության մասին հաշվետվության, ԽԿԿ/Inf (2015) 39, 2015թ. սեպտեմբեր, կ 18.
- 38 Վաշինգթոն Փոստ, «խորը ջրագրվում»։ Միլոսեփի Նահանգային ոստիկանության սպաները մեղադրվում են մեկ շաբաթ ջուր չստացած կալանավորի մահվան մեջ, 2018թ. փետրվարի 13, www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2018/02/13/profound-dehydration-milwaukee-county-sheriffs-officers-charged-in-death-of-inmate-denied-water-for-a-week/?utm_term=.3cee85699ab5.
- 39 Օր.՝ Եվրոպական հանձնաժողով, Տրանսպարտի հարցերով գլխավոր տնօրինություն, Լուրջ վնասվածքներ, 2015թ. սեպտեմբեր:
- 40 Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտե (ICRC), 1992թ. դեկտեմբերի 3-ի հուշագիր
- 41 ԽԿԿ, Բանտերում բուժսպասարկման ծառայությունները, 3րդ Ընդհանուր հաշվետվություն, 1993թ., ԽԿԿ/Inf(93)12, պարբ. 35.
- 42 Ստամբուլյան արձանագրություն, պարբ. 149 և 203 et seq.
- 43 Ibid., Գլուխ VI.
- 44 Կանոն 30, Նելսոն Մանդելայի կանոններ; Կանոն 6, Բանգկոկի կանոններ; Զավանայի կանոններ, պարբ. 50. Տես Նաև՝ ԽԿԿ, Դաժան վերաբերմունքի բժշկական ապացույցների փաստաթղթավորումը և զեկուցումը, պարբ. 73:
- 45 Կանոն 31, Նելսոն Մանդելայի կանոններ; Կանոն 11, Բանգկոկի կանոններ; ԽԿԿ՝ Բանտերում բուժօգնության ծառայությունները, պարբ. 51:
- 46 Կանոն 10 (2), Բանգկոկի կանոններ
- 47 ԽԿԿ, Imprisonment, 2-րդ Ընդհանուր զեկույց, 1992, ԽԿԿ/Inf(92)3, պարբ. 53; ԽԿԿ, Դաժան վերաբերմունքի բժշկական ապացույցների փաստաթղթավորումը և զեկուցումը, պարբ. 73
- 48 ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների Բարձր հանձնակատարի գրասենյակ, խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի մասով արդյունավետ քննության իրականացման և փաստաթղթավորման մասին ծեռնարկ (Ստամբուլյան արձանագրություն), HR/P/PT/8/Rev. 1, 2004
- 49 Ստամբուլյան արձանագրություն, պարբ. 83; Ստամբուլյան արձանագրության 3ավելված III-ը պարունակում է օրինակելի մարմնի քարտեզներ:
- 50 ԽԿԿ, 2013թ. ապրիլի 4-16-ը Զոնաստան կատարած այցելության վերաբերյալ հաշվետվություն Զոնաստանի կառավարությանը, ԽԿԿ/Inf (2014) 26, պարբ. 126
- 51 Կանոն 34, Նելսոն Մանդելայի կանոններ
- 52 Բանգկոկի կանոնների Կանոն 7 (1)- ի համաձայն, այն, որ հետանկող գործին հղում է բովում կախված է տվյալ բանտարկյալ կնոջ տեղեկացված համաձայնությունից:
- 53 ԽԿԿ, Դաժան վերաբերմունքի բժշկական ապացույցների փաստաթղթավորում և զեկուցում, պարբ. 82.
- 54 Կանոն 54, Նելսոն Մանդելայի կանոններ; Զավանայի կանոններ, պարբ. 24.
- 55 Կանոն 56, Նելսոն Մանդելայի կանոններ; Զավանայի կանոններ, պարբ. 75 և 76.
- 56 ԽԿԿ, Ազատագրվում, պարբ. 54.
- 57 Վրաստանի հանրային պաշտպան (Օմբուդսմեն), Վրաստանի քրեակատարողական հիմնարկներում բողոքների/ դիմումների մեխանիզմների վերաբերյալ հատուկ զեկույց, 2015թ. սոյեմբերի 9:
- 58 Կանոն 57 (2), Նելսոն Մանդելայի կանոններ; Կանոն 25 (1), Բանգկոկի կանոններ.
- 59 Կանոն 57 (3), Նելսոն Մանդելայի կանոններ.
- 60 Շատ ազգային իրավական համակարգերում, խոշտանգումները և երբեմն նաև դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի այլ ձևերը համարվում են հանցագործություն; ՄԱԿ-ի խոշտանգումների մասին Կոնվենցիան (Ռ. 4) նախանշում է, որ կողմ պետությունները պետք է երաշխավորեն, որ Կոնվենցիայով սահմանված խոշտանգումների բոլոր ձևերը քրեական իրավունքի ուժով համարվում են հանցագործություն: Սակայն, անգամ եթե այդպես չէ, ապա խոշտանգումների մեղադրանքների դեպքում պետք է կիրառվեն քրեական իրավունքի այլ դրույթները, ինչպիսին է իշխանության չարաշահումը, մարմնական լուրջ վնասվածքները կամ բռնաբարությունը:
- 61 Կանոններ 57 (3) և 71, Նելսոն Մանդելայի կանոններ.
- 62 Բռնությամբ անհետացման մասին կոնվենցիայի նախաբան
- 63 Բռնությամբ անհետացած բոլոր անձանց պաշտպանության մասին հռչակագիր, Ռ. 1, ՄԱԿ-ի Ընդհանուր ասամբլեայի որոշում 47/133, 18 դեկտեմբերի 1992թ. :
- 64 Նշենք, որ համաձայն Բռնությամբ անհետացման մասին կոնվենցիայի հ. 3-ի, մասնավոր անձանց կամ խմբերի կողմից անհետացման կազմակերպման դեպքերը պետք է պաշտոնապես հետքննվեն պետական իշխանությունների կողմից:
- 65 Ռ. 12, Բռնությամբ անհետացման մասին կոնվենցիա.
- 66 ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների զանազան գործիքներ, ինչպիսիք են Մարդու իրավունքների կոմիտեն, խոշտանգումներ դեմ կոմիտեն և Մարդու իրավունքների խորհրդի հատուկ ընթացակարգերը կոչ են արել incommunicado ազատագրվումը. Մարդու իրավունքների ՄԱԿ-ի նախկին հանձնաժողովը բազմաթիվ անգամ վերահաստատել է, որ «incommunicado երկարացված ազատագրվումը: կարող է աջակցել խոշտանգումների իրականացմանը և ինքին կարող է դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի, անգամ խոշտանգումների տեսակ հանդիսանալ»: Չնայած դրան, շատ երկրներ դեռ պահպանում են անձանց, հատկապես ահաբեկչության մեջ մեղադրվողներին, մի քանի օր incommunicado պահպանելու իրավական հնարավորությունը:
- 67 Կանոններ 6 և 7, Նելսոն Մանդելայի կանոններ; Զավանայի կանոններ, պարբ. 21; Ռ. 17 Բռնությամբ անհետացման մասին կոնվենցիա
- 68 «Միջազգային ընդդեմ Վրաստանի» գործում, կիրառում հ. 18996/06, 2012թ. հոկտեմբերի 9-ի վճիռ, պարբ. 87, ՄԻԵԴ-ը վճռեց, որ «Քննչական բոլոր միջոցառումներն իրականացվել էին Արդարադատության նախարարության քննչական վարչության կողմից, այն նույն նախարարության, որը վերահսկում է բանտային համակարգը: Ուղղակի նրանց արդյունքները դատախազի կողմից հաստատվել էին: [...] Քննիչների և պատահարում մեղադրվող անձանց միջև այս ինստիտուցիոնալ կապը օրինական կասկածներ է առաջացնում անցկացված հետաքննության անկախության վերաբերյալ:
- 69 «Դվախվիլին ընդդ. Վրաստանի» գործ, Կիրառում հ. 19634/07, 2012թ. դեկտեմբերի 18 վճիռ, պարբ. 50, ՄԻԵԴ նշել է, որ «իշխանություններն ընդունել են ոստիկանության վստահելի վկայությունները առանց

դրա համար համոզիչ պատճառների, չնայած այն բանի, որ այդ ոսիտկանների հայտարարությունները կարող էին սուբյեկտիվ լինել և նպատակ ունենալ ուսափել դիմողի նկատմամբ դաժան վերաբերմունք ցուցաբերման համար քրեական պատասխանատվությունից:»

- 70 ՄԻԵԴ, «Պաղտուեն ընդդ. Մոլդովայի», Կիրառում հ. 33134/03, 2010թ. հունվարի 5-ի վճիռ, պարբ. 63.
- 71 ՄԻԵԴ, «Բուվիլոն ընդդ. Մոլդովայի», Կիրառում հ. 52643/07, 2012թ. փետրվարի 21-ի վճիռ, պարբ. 31 և 32.
- 72 Ստամբուլյան արձանագրություն, պարբ. 116; Եվրախորհրդի նախարարների կոմիտեի ուղեցույցը մարդու իրավունքների լուրջ խախտումների համար անպատժելիության վերացման մասին, VII.

- 73 Մինեսոտայի արձանագրություն, պարբ. 32 և 33.
- 74 Հ. 13, Խոշտանգումների դեմ կոնվենցիա; հ. 12 (4) Բռնությամբ անհետացման մասին կոնվենցիա; Ստամբուլյան արձանագրություն, պարբ. 112; Մինեսոտայի արձանագրություն, պարբ. 86 և 87; Եվրախորհրդի նախարարների կոմիտեի ուղեցույցը մարդու իրավունքների լուրջ խախտումների համար անպատժելիության վերացման մասին, VII (6).
- 75 Սակայն, Եշենք, որ մեկ այլ հաստատություն տեղափոխումը կարող է տվյալ բանտարկյալին լուրջ վնաս հասցնել, մասնավորապես երբ նա տեղափոխվում է իր ընտանիքից հեռու: Նման դեպքում տեղափոխումը արվում է միայն, երբ դա համարվում է պաշտպանիչ միջոց և եթե հնարավոր չէ կիրառել մեկ այլ միջոց:
- 76 Կանոն 45, Նեյսոն Մանդելայի կանոններ

Penal Reform International ցանկանում է շնորհակալություն հայտնել Յուլիա Կոզմայից այս փաստաթուղթը կազմելու համար: Այս փաստաթուղթը հրապարակվել է Penal Reform International-ի «Վրաստանում խոշտանգումները դադարեցնելու պարտականությունների կատարման նկատմամբ վերահսկողության ուժեղացումը և համապատասխանեցումը միջազգային չափանիշներին» ծրագրի սահմաններում, Բաց հասարակության հիմնադրամի (Open Society Foundations) ֆինանսական աջակցությամբ:

OPEN SOCIETY FOUNDATIONS

Այս փաստաթղթի բովանդակությունը հանդիսանում է բացառապես Penal Reform International-ի պատասխանատվությունը և ոչ մի դեպքում չի արտացոլում ֆինանսական նվիրատուի դիրքորոշումը:

© Penal Reform International 2018.

Penal Reform International (PRI) -ը անկախ, ոչ կառավարական կազմակերպություն է, որը մշակում և խթանում է աշխարհում քրեական արդարադատության խնդիրների արդար, արդյունավետ և համամասնելի արձագանքներ: Մենք խթանում ենք բանտարկմանը այլընտրանքային միջոցները, որոնց միջոցով հրանավոր է դառնում օրինախախտների վերականգնումը, ինչպես նաև բանտարկյալների արդար և մարդասիրական վերաբերմունքի իրավունքը: Մենք արշավ ենք իրականացնում խոշտանգումների կանխարգելման և մահապատժի վերացման համար և փորձում ենք երաշխավորել օրենքի հետ հակադրություն ունեցող երեխաների և կանանց նկատմամբ համապատասխան արձագանքներ:

Ներկայումս մենք ծրագրեր ենք իրականացնում Միջին Արևելքում և Հյուսիսային Աֆրիկայում, Կենտրոնական Ասիայում, Ենթա-Սահարյան Աֆրիկայում, և համագործակցում ենք Հարավային Ասիայի մեր գործընկերների հետ: Մեր ամսեկան էլեկտրոնային թերթը ստանալու համար, խնդրում ենք գրանվել հետևյալ հղումով:

www.penalreform.org/keep-informed:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ ՀԿ
CIVIL SOCIETY INSTITUTE NGO

Այս տեղեկատվական թերթիկը Penal Reform International-ի և խոշտանգումների կանխարգելման ասոցիացիայի մոնիթորինգային գործիքի մասն է հանդիսանում, որի նպատակն է մոնիթորինգային մարմիններին՝ ներառյալ ազգային կանխարգելիչ մեխանիզմները, իրենց իրավասությունները ոստիկանության կալանքի վայրերը կամ բանտերը այցելելու ընթացքում հնարավորինս արդյունավետ կատարելուն օգնելու նպատակով վերլուծության և գործնական ուղենիշերի տրամադրումն է: Բոլոր ռեսուրսները, որ նշված են այս գործիքում, նաև առկա են առցանց՝ www.penalreform.org և www.apr.ch հասցեներով:

Այս հրապարակումը կարող է ազատ վերանայվել, նրանից քաղվածքներ անել, վերահրապարակվել և թարգմանվել, մասնակիորեն կամ ամբողջությամբ, սակայն չի կարող վաճառվել կամ առևտրային նպատակներով օգտագործվել: Տեքստին արվող բոլոր փոփոխությունները պետք է հաստատվեն Penal Reform International-ի կողմից: Պետք է հղում տալ Penal Reform International-ին և այս հրապարակմանը: Վերահրապարակման կամ թարգմանության հետ կապված հարցերը պետք է ուղղվեն հետևյալ էլ. փոստին. publications@penalreform.org:

Penal Reform International
1 Ardleigh Road London N1 4HS United Kingdom
Էլ.փոստ՝ publications@penalreform.org
Twitter: @PenalReformInt
Facebook: @penalreforminternational
www.penalreform.org

Association for the Prevention of Torture
PO Box 137
CH-1211 Geneva 19 Switzerland
Հեռախոս.համար՝ +41 (22) 919 21 70
Էլ.փոստ՝ apt@apt.ch
Ինտ.կայք՝ www.apr.ch
Twitter: @apt_geneva

Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands

Սույն հրապարակումը պատրաստվել է «Միջազգային բանտային բարեփոխումներ» կազմակերպության՝ «խոշտանգումների եւ վատ վերաբերմունքի նվազեցումը Հայաստանում և Վրաստանում կանխարգելիչ մշտադիտարկման մեխանիզմների հզորացման միջոցով» ծրագրի շրջանակներում՝ Նիդերլանդների արտաքին գործերի նախարարության ֆինանսական աջակցությամբ: Նյութի բովանդակության համար պատասխանատու է բացառապես հեղինակը, եւ այն որեւէ ձևով չի արտահայտում ֆինանսավորող կողմի տեսակետները: